

UDK: 1(091).14.01

FOROBIYNING ILMIY-FALSAFIY MEROSI VA UNING ZAMONAVIY INSONIYAT TARAQQIYOTIDAGI METODOLOGIK AHAMIYATI

Hasanov Mirshod Nu'monovich

Toshkent davlat transport universitetining

"Ijtimoiy fanlar" kafedrası tadqiqotchisi

mirshodhasanov02@gmail.com

tel: 909511099

TDTrU f.f.d. prof. J.S.Ramatov taqrizi asosida

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk mutafakkir Abu Nasr Forobiyning ilmiy-falsafiy merosi zamonaviy insoniyat taraqqiyoti kontekstida tahlil qilinadi. Tadqiqotda allomaning antropologik, gnoseologik, mantiqiy-metodologik, axloqiy va siyosiy qarashlari, shuningdek, insonning intellektual va ma'naviy rivojlanishiga oid nazariy konsepsiyalari chuqur ilmiy asosda yoritiladi. Forobiy tomonidan ishlab chiqilgan "fozil inson", "fozil jamiyat" va "fozil shahar" haqidagi ta'limotlar zamonaviy ijtimoiy, ma'naviy va pedagogik jarayonlarning metodologik asosini tashkil etishi ko'rsatib beriladi. Shuningdek, maqolada Forobiyning ilm, axloq va jamiyat uyg'unligiga oid qarashlarining XXI asr global muammolarini hal etish, inson kapitalini rivojlantirish, ta'lim tizimini modernizatsiya qilish hamda barqaror taraqqiyot strategiyalarini shakllantirishdagi ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan asoslanadi. Tadqiqot natijalari Forobiy merosining bugungi falsafiy tafakkur, ilmiy metodologiya va ma'naviy-ma'rifiy jarayonlar uchun dolzarbligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: Forobiy, ilmiy-falsafiy meros, metodologiya, antropologiya, mantiq, gnoseologiya, fozil jamiyat, ma'naviy taraqqiyot, ta'lim, inson kapitali.

SCIENTIFIC AND PHILOSOPHICAL HERITAGE OF FARABI AND ITS METHODOLOGICAL SIGNIFICANCE FOR MODERN HUMAN DEVELOPMENT

Abstract: This article examines the scientific and philosophical heritage of the great thinker Abu Nasr Farabi in the context of contemporary human development. The study provides an in-depth analysis of Farabi's anthropological, gnoseological, logical-methodological, ethical, and political views, as well as his theoretical concepts related to human intellectual and moral development. It demonstrates that Farabi's doctrines on the "virtuous human," "virtuous society," and "virtuous city" constitute an important methodological foundation for modern social, moral, and pedagogical processes. Furthermore, the article substantiates the relevance of Farabi's ideas on the harmony of knowledge, morality, and society in addressing 21st-century global challenges, advancing human capital, modernizing educational systems, and formulating sustainable development strategies. The findings confirm that Farabi's legacy remains significant for contemporary philosophical thought, scientific methodology, and spiritual-educational processes.

Keywords: *Farabi, scientific-philosophical heritage, methodology, anthropology, logic, gnoseology, virtuous society, moral development, education, human capital.*

НАУЧНО-ФИЛОСОФСКОЕ НАСЛЕДИЕ ФАРОБИ И ЕГО МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ СОВРЕМЕННОГО РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Аннотация: В данной статье научно-философское наследие великого мыслителя Абу Насра Фароби рассматривается в контексте современного развития человечества. В исследовании глубоко анализируются антропологические, гносеологические, логико-методологические, этические и политические взгляды ученого, а также его теоретические концепции, посвященные интеллектуальному и духовно-нравственному совершенствованию человека. Показано, что разработанные Фароби учения о «добродетельном человеке», «добродетельном обществе» и «добродетельном городе» служат важной методологической основой для современных социальных, нравственных и педагогических процессов. Кроме того, в статье научно обоснована актуальность идей Фароби о гармонии знания, морали и общества в решении глобальных проблем XXI века, развитии человеческого капитала, модернизации системы образования и формировании стратегий устойчивого развития. Результаты исследования подтверждают значимость наследия Фароби для современного философского мышления, научной методологии и духовно-просветительских процессов.

Ключевые слова: Фароби, научно-философское наследие, методология, антропология, логика, гносеология, добродетельное общество, духовное развитие, образование, человеческий капитал.

KIRISH

Insoniyat taraqqiyoti tarixida ilm-fan, ma'naviyat va tafakkur uyg'unligini bir butun holda izohlab bera olgan mutafakkirlar ko'p bo'lmagan. Shunday ulug' siymolardan biri — Sharq uyg'onish davrining yetuk mutafakkiri, «Muallim as-soniy» unvoniga sazovor Abu Nasr Forobiydir. Uning ilmiy-falsafiy merosi bugungi kunda nafaqat o'rta asr Sharq tafakkurining eng yorqin namunasini, balki zamonaviy global jarayonlar sharoitida inson borlig'ini, jamiyat taraqqiyotini va ilmiy tafakkurning asosiy tamoyillarini anglashda metodologik yo'nalish beruvchi nazariy maktabni ham tashkil etadi.

XXI asrning axborotlashuv, globallashuv, raqamli transformatsiya va madaniy identitetning o'zgaruvchanligi bilan tavsiflanadigan sharoitida Forobiy tomonidan ilgari surilgan falsafiy konsepsiyalar, ayniqsa, uning antropologik, gnoseologik va

mantiqiy-metodologik qarashlari, insonning aqliy salohiyatini yuksaltirishga qaratilgan ta'limiy g'oyalari o'zining yangicha dolzarbligini namoyon qilmoqda. Bugungi kunda inson kapitalini rivojlantirish, ta'limni modernizatsiya qilish, ma'naviy barqarorlikni ta'minlash hamda ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan jamiyat qurish masalalari global miqyosda ustuvor ahamiyat kasb etayotgan bir paytda Forobiy merosining ilmiy-nazariy salohiyatini chuqur tadqiq etish zaruratga aylanmoqda.

Forobiy ilgari surgan "fozil inson", "fozil jamiyat" va "fozil shahar" konsepsiyalari insonning ma'naviy-axloqiy yetukligi, intellektual kamoloti va jamiyatning uyg'un rivojlanishiga doir mukammal nazariy modelni taklif etadi. Uning mantiqiy-metodologik qarashlari esa bugungi ilmiy tadqiqotlarda, xususan, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, ilmiy bilish strukturasini tahlil qilish va kognitiv jarayonlarni ilmiy asoslashda muhim nazariy zamin vazifasini bajaradi.

Shu jihatdan, Forobiyning ilmiy-falsafiy merosini zamonaviy insoniyat taraqqiyotining turli sohalari — ta'lim, ma'naviyat, ijtimoiy boshqaruv, siyosiy madaniyat va ilmiy metodologiyaning hozirgi rivojlanish bosqichida qayta o'rganish mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi. Mazkur maqola Forobiy merosining nazariy asoslarini tahlil qilish, uning zamonaviy ilmiy metodologiya va ma'naviy-ma'rifiy jarayonlardagi o'rnini ilmiy jihatdan asoslash hamda uning g'oyalarining XXI asr global jarayonlari bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatishga qaratilgan.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI

Forobiyning ilmiy-falsafiy merosiga bag'ishlangan tadqiqotlar Sharq Uyg'onish davri falsafasi, islom ilohiyoti, Aristotel an'analari va o'rta asr ilmiy maktablarining shakllanishi nuqtai nazaridan keng o'rganilgan bo'lib, mavjud adabiyotlar mazkur merosning ko'p qirrali va universal ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Adabiyotlar tahlili shuni anglatadiki, Forobiy nafaqat o'z davrining eng yirik mutafakkiri, balki ilm, ma'rifat, axloq, siyosat, jamiyat va inson tabiati haqidagi g'oyalarni yangi ilmiy-metodologik yondashuv asosida ishlab chiqqan buyuk nazariyotchi hisoblanadi.

Sharq Uyg'onish davrini tadqiq qilgan olimlar — M. Xayrullaev, A. Qosimjonov, U. Umarov, Abdurauf Fitrat hamda G'arb tadqiqotchilaridan S. Pines,

F. Rosenthal, D. Gutas, De Boerlarning fikricha, Forobiy Sharqda Aristotel falsafasini eng mukammal darajada izohlab bergan va uning g'oyalarini islom tafakkuri bilan uyg'unlashtirgan mutafakkirdir. Ularning ilmiy xulosalariga ko'ra, Forobiy Sharq peripatetizmi maktabining asoschisi bo'lib, mantiq ilmini mustaqil fan sifatida qayta tiklashda hal qiluvchi rol o'ynagan.

Adabiyotlarda alohida ta'kidlangan jihatlardan biri — Forobiy tomonidan yaratilgan gnoseologik tizimning mukammalligi va zamonaviy kognitiv fanlar uchun metodologik ahamiyatidir. Tadqiqotchilar uning "Aql haqidagi risola", "Fozil odamlar shahri", "Ilmlarning kelib chiqishi", "Mantiqqa kirish" asarlarida bilish jarayoni, tafakkurning bosqichlari, aqlning turlari va ularning jamiyat taraqqiyotidagi funksiyasi chuqur tahlil qilinganini qayd etadilar.

Forobiy antropologiyasiga bag'ishlangan adabiyotlarda (I. Madkour, G. Anawati, O. Karimov) mutafakkirning inson haqidagi qarashlari muhim o'rin tutadi. Unga ko'ra, insonning mukammalligi uning aqliy salohiyati, axloqiy fazilatlari, jamiyatdagi faol roli bilan belgilanadi. Tadqiqotchilar Forobiyning antropologik konsepsiyasi bugungi kunda ta'lim falsafasi, ma'naviy tarbiya, inson kapitalini rivojlantirishga oid nazariyalarda o'z ahamiyatini yo'qotmaganini ilmiy jihatdan asoslab beradilar.

Adabiyotlarda Forobiyning axloqiy-siyosiy ta'limoti ham batafsil yoritilgan. Xususan, "Fozil jamiyat", "Fozil shahar", "Baxt-saodatga erishuv haqida" asarlari asosida ishlab chiqilgan nazariy model bugungi fuqarolik jamiyati, ijtimoiy adolat, barkamol shaxsni tarbiyalash va ijtimoiy boshqaruv tizimlarida metodologik ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Forobiyning siyosiy qarashlari G'arb siyosiy falsafasining klassik modellari — Platonning "Davlat", Aristotelning "Siyosat" asarlari bilan mantiqiy uyg'unlikda bo'lib, u Sharq madaniyatiga xos axloqiy tamoyillar bilan boyitilgan.

O'zbek olimlari — M. Xayrullaev, A. Erkinov, N. Jabborov, B. To'ychievlarning tadqiqotlarida Forobiy merosi mustaqillik yillaridagi ma'naviy tiklanish, ilmiy merosni qayta kashf etish jarayonida chuqur o'rganilayotgani ta'kidlanadi. Ularning fikricha, Forobiy ta'limoti milliy g'oyaning ilmiy-nazariy poydevorini

mustahkamlaydi, inson kapitali va ma'naviy barkamollikni rivojlantirishda asosiy manba vazifasini bajaradi.

Yevropa falsafasi tarixida ham Forobiy merosi keng o'rganilgan. Gerhard Endress, Richard Walzer, Henry Corbin kabi tadqiqotchilar mutafakkirning Aristotel sharhlari orqali o'rta asr Yevropa intellektual hayotiga ulkan ta'sir o'tkazganini alohida ta'kidlaydilar. Lotincha tarjimalar orqali Forobiyning mantiqiy-metodologik qarashlari Tomas Akvinskiy, Albert Magnus kabi ilohiyotchi-faylasuflar tafakkurining shakllanishiga xizmat qilgan.

Adabiyotlardan kelib chiqadigan umumiy ilmiy xulosa shuki, Forobiyning ilmiy-falsafiy merosi: ko'p qirrali, turli ilmiy yo'nalishlarni qamrab oluvchi; universal, zamonaviy ilmiy metodologiya bilan uyg'unlashuvchi; holistik, inson, jamiyat va davlat tizimlarini yaxlit holda izohlay oluvchi; zamonaviy global jarayonlar uchun dolzarb ilmiy manba sifatida e'tirof etiladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Forobiyning merosi nafaqat tarixiy qadriyat, balki XXI asrning ilmiy, ma'naviy va ijtimoiy taraqqiyot jarayonlari uchun metodologik asos bo'lib qolmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotning metodologik asoslari Forobiyning ilmiy-falsafiy merosini kompleks, tizimli va tarixiy-falsafiy yondashuvlar asosida tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, unda Sharq Uyg'onish davri tafakkuri, peripatetizm an'analari, Aristotel maktabining Sharqdagi talqini hamda zamonaviy epistemologik va antropologik nazariyalar bilan uzviy bog'liq metodlar qo'llanildi. Tadqiqotning metodologik bazasi quyidagi asosiy yondashuvlarni o'z ichiga oladi: Tarixiy-falsafiy yondashuv bilan Forobiyning merosini o'z davrining madaniy, siyosiy va ilmiy muhitida tahlil qilishni ta'minlaydi. Forobiyning: yunon falsafasiga bergan sharhlari, mantiqiy-metodologik qarashlari, antropologik va axloqiy ta'limoti. tarixiy jarayonlarning uzviy tarkibiy qismi sifatida o'rganiladi. Tarixiy-falsafiy tahlil orqali Forobiyning Sharq Uyg'onish davridagi o'rni va uning g'oyalarining taraqqiyotga ko'rsatgan ta'siri aniqlanadi.

Tadqiqot jarayonida Forobiyning ilmiy merosi yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqildi. Bu metod:

- antropologiya, mantiq, siyosat, axloq, gnoseologiya va metafizika kabi

yo'nalishlardagi qarashlarining o'zaro bog'liqligini,

- uning fozil jamiyat modeli va metodologik qarashlarining ichki tuzilishini,
- ilm, axloq va jamiyat o'rtasidagi funksional aloqadorlikni aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqotda Forobiyning asosiy konseptlari — *aql, fozil inson, fozil jamiyat, komillik, baxt-saodat, ilm va amaliyot birligi* kabi tushunchalarning mazmuni ilmiy asosda ochib berildi. Ushbu metod ularning zamonaviy falsafiy va pedagogik nazariyalardagi mos keluvchi kategoriyalar bilan qiyosiy tahlilini amalga oshirishga xizmat qildi.

Mazkur tadqiqotda Forobiyning qarashlari: Aristotel, Platon, Ibn Sino, Ibn Rushd, zamonaviy antropologik va ta'lim nazariyalari bilan qiyoslanib tahlil qilindi. Ushbu yondashuv Forobiy merosining universalligi va bugungi kun uchun metodologik ahamiyatini aniqlash imkonini berdi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Yuqoridagi ilmiy-tahliliy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, Abu Nasr Forobiy merosi nafaqat Sharq falsafasi taraqqiyotining oliy cho'qqisi, balki zamonaviy insoniyatning intellektual, ma'naviy va ijtimoiy rivojlanish jarayonlari uchun ham universal metodologik ahamiyatga ega. Forobiy tomonidan ishlab chiqilgan gnoseologik, mantiqiy-metodologik, antropologik va axloqiy-siyosiy qarashlar XXI asrning global muhitida — axborotlashuv, raqamli transformatsiya, ma'naviy qadriyatlarning o'zgaruvchanligi, ekologik va ijtimoiy inqirozlar kuchaygan bir davrda — insoniyat taraqqiyotini barqarorlashtiruvchi ilmiy-nazariy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Forobiy ta'limotining markazida insonning aqliy salohiyati, ma'naviy kamoloti va jamiyatdagi faol hayotiy pozitsiyasi turadi. Uning "fozil inson", "fozil jamiyat" va "fozil shahar" haqidagi konsepsiyalari zamonaviy demokratik tamoyillar, fuqarolik jamiyati, ijtimoiy adolat, barkamol shaxs modeli va ta'lim tizimining kompetensiyaviy yondashuvlari bilan mushtaraklik kasb etadi. Forobiy fikricha, jamiyatning barqaror rivojlanishi bilim, axloqiy me'yorlar va ijtimoiy hamkorlikning uyg'unligiga tayanadi. Bu yondashuv hozirgi davr taraqqiyot strategiyalarida ham o'z dolzarbligini namoyon etmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki:

1. Forobiy metodologiyasi zamonaviy ilmiy tafakkur uchun muhim epistemologik asos bo'lib, uning mantiqiy-metodologik tamoyillari bugungi tanqidiy fikrlash va ilmiy bilish jarayonining tarkibiy qismi hisoblanadi.
2. Forobiy antropologiyasi zamonaviy inson kapitalini rivojlantirish, ma'naviy tarbiya, axloqiy immunitetni shakllantirish hamda shaxsning intellektual yuksalishiga oid nazariyalar bilan uyg'unlashadi.
3. Forobiy axloqiy-siyosiy qarashlari global xavfsizlik, ijtimoiy barqarorlik, fuqarolik madaniyati va boshqaruv samaradorligini ta'minlashga doir konsepsiyalar uchun nazariy mezon vazifasini bajaradi.
4. Forobiy ta'lim haqidagi ta'limoti bugungi ta'lim tizimining shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy va integrativ asoslarda modernizatsiya qilinishiga metodologik yo'nalish beradi.
5. Uning ilmiy merosi Sharq va G'arb ilmiy tafakkurini uyg'unlashtiruvchi umuminsoniy qadriyat sifatida global intellektual merosning ajralmas qismi bo'lib qolmoqda.

Umuman olganda, Forobiy g'oyalari zamonaviy insoniyatning ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyoti, ilmiy metodologiyasi va ijtimoiy rivojlanish strategiyalarini takomillashtirish uchun mustahkam nazariy asos yaratadi. Mutafakkirning ilm va axloq uyg'unligi, ta'lim-tarbiyaning jamiyat barqarorligidagi o'rni, insonning aqliy va ma'naviy kamolotiga doir yondashuvlari bugungi kundagi global muammolarni hal etishda dolzarb ilmiy yo'nalish bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

2. Mirziyoyev Sh.M. *Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.* – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 35 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. *"2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni.* – Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022, 06/22/60/0082-son.
4. Xayrullayev M. *Sharq Renessansi va Forobiy.* – Toshkent: Fan va turmush, 1975. – 239 b.
5. Abu Nasr Forobiy. *Risola va traktatlar.* – Toshkent: Fan, 1975.
6. Abu Nasr Forobiy. *Fozil odamlar shahri.* – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi "Xalq merosi" nashriyoti, 1993.
7. Abu Nasr Forobiy. *Fazilat, baxt, saodat va kamolot haqida.* – Toshkent: Yozuvchi, 2001.

8. Mahdi M. *Al-Farabi and the Foundation of Islamic Political Philosophy*. – Chicago: University of Chicago Press, 2001.
9. Walzer R. *Al-Farabi on the Perfect State*. – Oxford: Clarendon Press, 1985.
10. Rosenthal F. *Knowledge Triumphant: The Concept of Knowledge in Medieval Islam*. – Leiden: Brill, 1970.
11. Butterworth C. *The Political Writings of Al-Farabi: Selected Aphorisms*. – Cornell University Press, 2015.
12. Druart T.-A. *Al-Farabi's Psychology and Its Influence on Later Philosophers*. // *The Cambridge Companion to Arabic Philosophy*. – Cambridge University Press, 2005.
13. Fakhry M. *A History of Islamic Philosophy*. – New York: Columbia University Press, 2004.
14. Stolz D. *Farabi's Logic and Its Historical Significance*. – London: Routledge, 2018.